

Koszary w południowej części miasta

01

Spacer rozpoczynamy na ulicy Kalinkowej, w pobliżu marketu Piotr i Paweł. Naprzeciwko znajdują się budynki rozległego zespołu koszarowego. To najbardziej przekształcony ze wszystkich grudziądzkich kompleksów koszarowych. By zobaczyć je z bliska, schodzimy w dół wewnętrzną ulicą osiedla.

Budynki powstawały etapami w latach 1913-1916. Pierwsza jednostka w nim stacjonująca to 101. Regiment Landwehry. Budynki koszarowe stanowią tu typowe założenie - zostały zgrupowane wokół dużego placu apelowego. Na terenie samego placu zachowały się resztki tzw. „małpiego gaju”, czyli toru przeszkód, który służył żołnierzom do ćwiczeń.

W okresie międzywojennym koszary nosiły imię księcia Świętopęka. Po opuszczeniu wojska w latach 90-tych XX wieku budynki przeszły kompleksowy remont oraz częściową modernizację i dziś kilka z nich zatraciło styl koszarowy. Obecnie większość budynków została zaadaptowana na cele mieszkalne (01).

W roku 1918 część przyległa do ul. Kalinkowej została odgradzona od reszty zabudowy. Powstał w niej obóz jeniecki dla ponad 600 brytyjskich oficerów. W tym czasie w Prusach istniały dziesiątki takich obozów, jednak grudziądzki wstawił się brawurowymi ucieczkami. W trakcie jednej z nich jeniec brytyjski uciekł nad ogrodzeniem, przy pomocy kabli elektrycznych. Dodatkowo został ostrzelany przez strażników obozu. Jeniec zbiegł bez żadnego draśnięcia. Krótko po tym zdarzeniu kolejni jeńcy wykonali podkop biegnący z budynku poza ogrodzenie. W ten prosty sposób kilkunastu oficerów opuściło obóz.

Naprzeciw powyższego kompleksu, po drugiej stronie ul. Chełmińskiej, znajduje się kolejny, przeznaczony pierwotnie dla pruskich saperów (02). Wybudowany w latach 1912-13, zachował do dnia dzisiejszego oryginalny charakter, pomimo podzielenia budynków między różnych użytkowników.

02

Wchodząc przez bramę główną, po prawej stronie mijamy koszarowiec, w którym mieści się Powiatowa Komenda Policji. Właśnie przy tej bramie, po prawej stronie, znajduje się kamień upamiętniający działalność Szkoły Podchorążych Rezerwy Kawalerii w okresie międzywojennym. Obelisk został odsłonięty w sierpniu 1990, a ufundowali go wychowankowie tej

szkoły. Sam kompleks można swobodnie obejść i zobaczyć gdzie szkolono najpierw kadry pionierów pruskich, a następnie polskich kawalerzystów. Po I wojnie światowej koszary nazwano imieniem Bolesława Śmiałego.

Opuszczamy koszary tą samą drogą i ruszamy ulicą Chełmińską w kierunku skrzyżowania z ul. Bydgoską. Skręcamy w prawo, przechodzimy przez linię kolejową Grudziądz - Toruń i ulicą Pruszyńskiego oraz Bora-Komorowskiego docieramy do ronda im. W. Pileckiego. Tu skręcamy w prawo, w ulicę Hallera, by zobaczyć ostatnie trzy budynki koszarowe (03) dawnego kompleksu przeznaczonego dla pruskiego 141. Regimentu Piechoty. Ich budowa przypadała na lata 1895-98. Zarówno warunki socjalne, jak i architektura tych obiektów pozostawiały wiele do życzenia, dlatego gdy po zakończeniu I wojny światowej nie zostały zajęte przez wojsko polskie, zasiedlili je bezrobotni. W ten sposób powstało osiedle mieszkaniowe o specyficznym charakterze. Żartobliwie obszar tych koszar nazwano Maderą, nawiązując do wyjazdów wypoczynkowych Józefa Piłsudskiego i nazwa ta stała się w Grudziądzu powszechną. Kompleks został bardzo szybko zdewastowany, a po II wojnie światowej rozebrany. Pozostawiono tylko te trzy budynki.

03

04

Podążając dalej ulicą Hallera dojdziemy do najbardziej znanych koszar w Grudziądzu. To właśnie tam, w okresie dwudziestolecia międzywojennego, znajdowała się najświetniejsza i najważniejsza szkoła kawaleryjska w Polsce - Centrum Wyszkożenia Kawalerii (04). Od 1974 roku stacjonował tu 8. Pułk Zakłóceń Radiowych, obecnie 8. Batalion Walki Radioelektronicznej.

Ze względu na obecność wojska nie można wejść na teren koszar, warto się jednak wybrać ulicą Smoleńskiego między budynki znajdujące się przed koszarami. Część tego terenu do końca II wojny światowej należała do CWK.

Same koszary należą do jednych z młodszych w mieście, powstały bowiem w latach 1905-1911. Ich modernistyczna architektura i dbałość o socjalną stronę, mocno kontrastują z budynkami widzianymi wcześniej. Ulica Smoleńskiego wpada w ul. Chopina i przechodzi w Zaciszną. W tym miejscu widać, że kompleks koszarowy w tym dużym kwartale podzielony był na dwie części, z osi na ulicy Chopina. Ta część koszar powstała w latach 1913-14 i była budowana dla potrzeb 3. Kompanii Fortecznych Karabinów Maszynowych. W dwudziestolecie międzywojennym użytkowana była także przez wspomniane Centrum Wyszkożenia Kawalerii. Z kompleksu budynków użytkowanych przez wojsko jeden został wydzielony i przebudowany na budynek mieszkalny. >>

Grudziądz od lat postrzegany był jako miasto wojskowe. Obraz ten ukształtowała najpierw cytadela, zbudowana nieopodal Starego Miasta i będąca osobnym organizmem administracyjnym. Wrażenie to spotęgowała rozbudowa Twierdzy Grudziądz w latach 90-tych XIX wieku. Powstało wtedy 11 fortołów tworzących tzw. pierścień wewnętrzny twierdzy, a wraz z nimi znaczne kompleksy koszarowe. W okresie międzywojennym zagospodarowane przez Wojsko Polskie, mieściły także cenione wojskowe uczelnie. Ocalałe po II wojnie światowej, zagospodarowano ponownie na potrzeby polskiej armii.

#2

Mariusz Żelazowski

Magdalena Brudwicz

Michał Czapka

Fot. M. Nasieniewski

Wydano na zlecenie
Wydziału Kultury,
Sportu i Promocji
Urzędu Miejskiego
ul. Ratuszowa 1
86-300 Grudziądz
tel. 56 45 10 330, 56 45 10 331

Informacja Turystyczna
Rynek 3-5, 86-300 Grudziądz
tel./fax 56 46 123 18, e-mail: it@gdz.pl

www.it.gdz.pl

GRUDZIĄDZ

SPACER PO HISTORYCZNYCH KOSZARACH

>> Kontynuujemy spacer po obiektach koszarowych, podążając ulicą Hallera w kierunku osiedla Lotniko. Mijamy po prawej ostatnie budynki zespołu koszarowego, za którym, zaraz za kompleksem garaży, znajduje się dawna strzelnica wojskowa (obecnie niewykorzystywana). Na końcu strzelnicy przechodzimy na drugą stronę ul. Hallera i podążamy aleją Solidarności w kierunku ronda Lotników. Przy rondzie skręcamy w prawo i dochodzimy do gmachu dawnych koszar lotniczych (05).

05

Zbudowane w latach 1912-14 sąsiadowały z pobliskim lotniskiem wojskowym. Pierwotnie stacjonował tu 5. Batalion Statków Powietrznych (balonów obserwacyjnych) oraz 2. Kompania 2. Batalionu Lotniczego, licząca 4-5 samolotów. W dwudziestoleciu międzywojennym koszary mieściły Wyższą Szkołę Pilotów (1922-25), następnie Oficerską Szkołę Lotniczą (1925-27), po niej Lotniczą Szkołę Strzelania i Bombardowania (1928-37) oraz Wyższą Szkołę Pilotażu (1937-39). W okresie II wojny mieściły się tu zakłady remontowe samolotów myśliwskich. Od 1960 roku swoją siedzibę mają tu Wojskowe Zakłady Uzbrojenia.

Przy tym obiekcie kończymy część spaceru po koszarach południowej części Grudziądza. Aby zwiedzić koszary zlokalizowane na północy Grudziądza należy udać się autobusem linii nr 3 do przystanku Legionów /Poniatowskiego – przystanek naprzeciwko WZU.

Koszary w północnej części miasta

Spacer po tej części Grudziądza rozpoczynamy na ul. Legionów, przy rondzie gen. Fieldorfa „Nila”, na którym skręcamy w prawo, w ulicę Poniatowskiego. Za mostem nad kanałem Trynka, prawą stroną ulicy Karabinierów zdominowały wysokie budynki koszarowe kompanii fortecznych karabinów maszynowych. Kompleks zbudowano w latach 1913-14. Składał się z kilku obiektów w stylu klasycystycznym, zbudowanych wokół trójkątnego placu apelowego. W okresie międzywojennym koszary nosiły imię Władysława Łokietka i mieściło się w nich Centrum Wyszko- lenia Żandarmerii, w której kształcono kadrę dla jednostek żandarmerii i Korpusu Ochrony Pogranicza (06).

06

Opuszczamy budynki dawnego CWZ aleją nad Trynką, w stronę centrum miasta. Dochodzimy do końca zespołu basenów odkrytych (po lewej) i skręcamy w prawo, na mostek nad kanałem Trynka. Idąc ulicą Kruszel-

nickiego po lewej mijamy budynki dawnego pruskiego 14. Pułku Piechoty, zbudowane w latach 1890-1897. W 20-leciu międzywojennym koszary nosiły imię Tadeusza Kościuszki i stacjonował tu 64. Pułk Piechoty. Dochodzimy do ulicy Legionów i skręcamy w lewo, by zobaczyć je w całej okazałości (07). Od 1960 roku sformowany był tu 12. Batalion Mostów Składanych, następnie 8. Pułk Mostów Drogowych i Kolejowych. Obecnie mieści się tu skład sprzętu 2. Inowrocławskiego Pułku Komunikacyjnego.

07

Tuż obok znajdują się nowe koszary artylerii (08) powstałe w latach 1892-95 i zbudowane w skromnej formie (w przeciwieństwie do koszar, które zobaczymy przy ul. Bema). Od strony ulicy Legionów, po lewej stronie wznosi się szereg byłych budynków mieszkalnych. Ze względu na obecne umiejscowienie w tym kompleksie wielu instytucji, obiekty można oglądać od wewnątrz. Warto wejść w głąb, by zobaczyć duży budynek dawnych stajni w kształcie podkowy. W koszarach tych stacjonował pruski 71. Regiment Artylerii Polowej. W okresie międzywojnia koszary nosiły imię Marszałka Józefa Piłsudskiego. Po wojnie stacjonowały tu wojska chemiczne, m.in. 2. Pomorski Batalion Zadymiania i Miotaczy Ognia oraz 2. Pomorski Pułk Przewodniczący.

08

Naprzeciwko tych koszar znajduje się wybudowany w latach 1892-95 kompleks lazaretu garnizonowego, czyli szpitala wojskowego (09). Od ulicy widać duży gmach izby przyjęć, w głębi zbudowano 5 pawilonów dla chorych, odkaźnię, kostnicę i budynek gospodarczy. Pośrodku kompleksu założono park i wytyczono alejki. Teren dostępny do zwiedzania.

09

Spacer kontynuujemy ulicą Legionów, w stronę centrum. Mijamy siedzibę Biblioteki Miejskiej, za którym nieco przystąpiły drzewa-

10

mi, wznosi się piękny gmach dawnej komendatury (10), zbudowany w latach 1893-95 w stylu baroku holenderskiego. Elewację budynku obłożono żółtą cegłą, zaś narożniki i gzymsy wykonano z różowego piaskowca. Komendantura mieściła mieszkanie słuźbowe i biuro komendanta oraz biuro starszego placu. Przechodzimy przez ulicę Bema.

Naszą uwagę przyciąga olbrzymi budynek koszarowy po lewej. To główny i najbardziej reprezentacyjny budynek kompleksu Starych Koszar Artyleryjskich (11). To pierwszy budynek koszarowy zbudowany w Grudziądzu. Powstał w latach 1883-85 i odznaczał się wyjątkową urodą i starannym detalem architektonicznym. Za gmachem koszarowym znajduje się duży budynek w kształcie litery U – to dawne stajnie.

W koszarach stacjonowało kilkanaście jednostek artyleryjskich, m.in. dywizjon 16. i 17. Pułku Artylerii Polowej, 1. i 2. dywizjon 35. Pułku Artylerii Polowej. W 1900 roku w koszarach tych ulokowano sztab oraz 1. i 2. dywizjon 75. Pułku Artylerii. W dwudziestoleciu międzywojennym obiekt ten nosił imię gen. Józefa Hallera i był zajęty przez 16. Pułk Artylerii Lekkiej. Po wojnie mieścił się tu 31. Ośrodek Szkolenia Specjalistów Samochodowych. Obecnie znajduje się tu Centrum Szkolenia Logistyki i w związku z obecnością wojska koszary nie są dostępne do zwiedzania.

Z ulicy Legionów ruszamy ulicą Forteczną w górę. Po dotarciu do skrzyżowania przy szkole podstawowej skręcamy w prawo, w górę ulicy Jagiełły. Po niespełna 200 metrach, po lewej stronie, zobaczymy ciekawe architektonicznie koszary. To stare koszary pionierów (12), zbudowane w latach 1905-09. Uważane są za najładniejszy kompleks koszarowy w mieście, składa się z kilku budynków mieszkalnych, kasyna, kuźni i stajni, otaczając rozległy plac ćwiczeń. Pierwotnie zakwaterowano tu 23. Forteczny Batalion Pionierów (saperzy). Po przejściu koszar przez Polaków w 1920 roku, nazwano je imieniem Władysława Jagiełły. Warto zwrócić uwagę na piękną bramę do kompleksu koszarowego. Obiekt obecnie użytkowany jest przez wojsko i nie jest dostępny do zwiedzania.

W latach 1913-15 kompleks koszar pionierów rozbudowano w stronę miasta (przy dzisiejszej ul. Jagiellończyka) (13). W okresie międzywojennym „nowe” koszary

11

12

13

nosiły nazwę Kazimierza Jagiellończyka i stacjonował w nim 65. Pułk Piechoty. Od niedawna obiekt znajduje się w rękach prywatnych.

Wracamy do ulicy Jagiełły i pniemy się na szczyt Góry Garnizonowej. Na jej szczycie skręcamy w lewo, w ulicę Czwartaków, która prowadzi do najstarszego obiektu Twierdzy Grudziądź – cytadeli (14). Zbudowana w latach 1776-89, składała się z części koszarowej, magazynowej (Wielki Magazyn) oraz bojowej (4 raweliny i 5 bastionów). Żołnierzy ulokowano w budynkach donżonu, dla oficerów i podoficerów oraz ich rodzin zbudowano domy na majdanie, dla dowódcy wzniesiono gmach komendatury (istnieje do dziś).

14

Po oddaniu do użytku, cytadela koszarowała 54. Pułk Piechoty złożony z żołnierzy pochodzących z terenu miasta i okolic. Jednostka ta stacjonowała tu do przełomu 1806 i 1807 roku, czyli do blokady cytadeli przez wojska napoleońskie. W tym czasie na cytadeli skoszarowano 5813 oficerów i żołnierzy, nie licząc ich rodzin. W trakcie blokady wszyscy żołnierze przebywali w pomieszczeniach donżonu. Ich rodziny, na czas ostrzału, miały obowiązek opuścić pomieszczenia donżonu i przebywać w namiotach na majdanie. Kadra oficerska i bardziej majątni cywile mieszkali w Wielkim Magazynie.

W okresie po blokadzie na cytadeli pojawiły się pułki Landwehry (pospolite ruszenie), saperów i artylerzystów. Szczególnie te formacje były tu aktywne w okresie po demobilizacji cytadeli, którą traktowano jako poligon.

W czasie I wojny światowej cytadelę użytkowano głównie jako magazyn. Ulokowano tu także ośrodek szkoleniowy. Wraz z rozwojem działań wojennych funkcjonował tu potężny lazaret (szpital).

W 1920 roku cytadela została przejęta przez Wojsko Polskie. Obiekt zastano obrabowany ze wszelkich ruchomych elementów. Pierwszą formacją skoszarowaną tu w okresie międzywojnia była bateria artylerii – liczbowo największa bateria w historii armii polskiej, licząca ponad 1000 żołnierzy. Od lutego 1920 roku twierdza stała się siedzibą 18. Pułku Ułanów Pomorskich, którzy zajmowali cytadelę aż do mobilizacji 24 sierpnia 1939 roku.

W czasie II wojny cytadela była miejscem ostatniej obrony wojsk hitlerowskich. Schroniło się w niej ponad 3.000 żołnierzy, w tym około 1.000 rannych. Twierdzę poddano 6 marca 1945 roku.

Po wojnie na cytadeli stacjonowała jednostka radiolokacyjna oraz saperzy. Obecnie znajdują się tu dwie jednostki: 13. Wojskowy Oddział Gospodarczy oraz Rejonowe Warsztaty Techniczne. Pomimo obecności wojska cytadela jest dostępna do zwiedzania, po uzgodnieniu ze stowarzyszeniem Rawelin, która obsługuje ruch turystyczny w tym obiekcie. **Tu kończymy spacer.**